

Ажнюк Б.

МОВНА ПОЛІТИКА: УКРАЇНА І СВІТ

Київ: Видавн. дім Дмитра Бурого, 2021. 420 с.

Важлива й актуальна для суспільства проблема взаємозв'язків мови та національної ідентичності потребує всебічного й неупередженого аналізу з позицій сучасної науки з урахуванням вибудови нової моделі державного управління. Ось чому вихід друком монографії Богдана Ажнюка «Мовна політика: Україна і світ» став подією, яка привернула увагу соціуму. У фокусі аналізу, як зазначає сам автор, — «традиційні та новітні концепти мовної політики й мовного планування, екології мови» (с. 2), питання двомовності й багатомовності, тобто саме ті питання, відповіді на які вкрай потрібні для суспільства.

Уже в першому реченні читач знаходить об'єктивацію найважливішої думки автора: «Для українців, що тривалий час перебували під владою кількох імперій, мова й далі залишається опорним пунктом української ідентичності, запорукою виживання українського етносу як колективної індивідуальності і збереження його національного обличчя» (с. 5). Усвідомлення цієї думки, власне, і скеровує читача в розумінні основної стратегії мовної політики в сучасній Україні.

З метою дуже чіткої експлікації своєї концепції Б. Ажнюк розпочинає аналіз найважливіших питань сучасної соціолінгвістики з окреслення обсягу ключових понять, які своєрідно віддзеркалюють різні за своїм змістом соціально-політичні стратегії. Мовна політика, мовне планування та його рівні й фази — це не тільки суто мовознавчі поняття, їхній зміст має бути зрозумілим як фахівцям-мовознавцям, так і законодавцям, політикам, представникам сфери державного управління, усім свідомим громадянам України. Ось чому важливо окреслити обсяг понять і значення термінів, якими користуються в наукових і політичних колах.

Власне, можна цілком погодитися з висновком про те, що мовне планування — не тільки лінгвістична, а й політична та адміністративна діяльність, яка має на меті розв'язання мовних проблем у суспільстві (с. 12). Особливої уваги потребують терміни, що позначають статус мови — наприклад, широкоживані термінологічні словосполучення «державна мова» й «офіційна мова», які часто використовують як взаємозамінні, хоч у мовній практиці багатьох держав вони достатньо чітко розмежовуються. Ґрунтовний аналіз соціально-політичного досвіду країн світу, документів найавторитетніших міжнародних і державних інституцій дає підстави стверджувати, що термін «державна мова» використовується на позначення статусно вищої мови й вербалізує глибинні концептуально значущі смисли (обов'язок громадян щодо вживання мови як ознаки колективної ідентичності та обов'язок держави щодо захисту й підтримки мови як ознаки колективної ідентичності) (с. 37). Термін «офіційна мова» скоріше пов'язаний з концептом «ПРАВО», з реалізацією особистісного права людини. Тобто визнаючи право людини на вживання офіційної мови, суспільство передбачає її обов'язок знати та використовувати у відповідних сферах комунікації державну мову.

Цікавими та глибокими є етюди, присвячені вживанню терміносполучень «міноритарна мова», «мова національної меншини», «регіональна мова» в межах різних лінгвокультурних традицій. Адже відсутність уніфікованого терміновживання й розуміння змісту усталених понять призводить до певного спотвореного сприйняття та інтерпретації юридичних, політичних і наукових текстів, і як

наслідок — заважає вивченню поступу мовного будівництва в різних країнах. Осмислення цього досвіду у книжці Б. Ажнюка має особливу цінність для читача і вражає своєю глибиною та масштабністю.

Важливим питанням соціолінгвістичних студій є право на мову (с. 64). Саме це поняття опиняється у фокусі багатьох сучасних досліджень із правознавства, політології, соціології та лінгвістики. Це поняття закріплено, як зазначається в монографії, у «Загальній декларації мовних прав» — міжнародному документі, прийнятому 1996 р. в Барселоні на засіданні Всесвітнього конгресу з мовних прав. Цей документ, як відомо, отримав схвалення ЮНЕСКО. Особливого значення право на мову набуває в контексті захисту національної ідентичності в ситуаціях загрози «гегемонії з боку іноземної культури» (с. 65). Важливість цієї думки для сучасного українського суспільно-політичного дискурсу цілком зрозуміла. Адже проголошення російської мови регіональною окремими обласними, міськими й районними радами у 2006 р. «стало знаряддям витіснення з офіційного вжитку української мови» (с. 66). Контроль за процесами домінування мов поза межами їх традиційного побутування — це питання не лише екології мови, а й державного управління. Релевантність цього твердження для реалізації ефективної мовної політики України очевидна.

Отже, важко не погодитися з висновком автора рецензованої праці про те, що мовні права людини так само на часі, як і громадянські, політичні та соціальні права (с. 70). Вони мають забезпечуватися державою, і це не тільки й не стільки захист прав мовних меншин, як захист мовних прав народу, який прагне зберегти національну ідентичність. І тут, наголошує Б. Ажнюк, ідеться про етномовну спадщину — мову батьків і дідів (с. 74), адже загибель етносу пов'язана передусім з денационалізацією, до якої і призводить втрата рідної мови — тієї, що об'єднує покоління. виправлення «мовного дисбалансу» в такому випадку є цілком правомірним кроком. Цей крок розглядається «як необхідна передумова справедливого та стійкого міжмовного миру» (с. 69). Саме тому забезпечення в повному обсязі прав української мови в Україні відповідає інтересам не тільки етнічних українців, але й усіх інших громадян незалежно від їхньої національності та є запобіжником так званого «мовного імперіалізму» (с. 68). Другий важливий висновок, який випливає з тексту монографії, такий: надання мові статусу державної — це тільки перший крок у процесі мовного будівництва; він не звільняє владу від реалізації чіткої мовної політики, спрямованої на дотримання мовних обов'язків і мовних прав громадян.

На основі всебічного аналізу світової практики у сфері мовної політики Б. Ажнюк концептуально обґрунтовує вектори мовного розвитку України. Дотримання мовних прав у суспільстві, покладене в основу державної мовної політики, як зазначається в тексті монографії, зумовлює особливості юридичних і лінгвістичних норм, що регулюють якісні параметри використання ресурсів мови у продукуванні текстів, написання й переклад власних імен, стандартизацію термінології тощо. Ось чому, наприклад, питання унормування правопису стає важливим елементом державотворення (с. 87–93).

Мовна політика держави, спрямована на захист мовних прав української спільноти, стає чи не визначальним чинником національної безпеки і захисту інформаційного простору України в умовах гібридної війни: адже саме в цей період життя суспільства українська мова сприймається як запобіжник впливам «русского мира», що перешкоджає розпалюванню ненависті й ворожнечі. Проте, на думку Б. Ажнюка, захист мовних прав національних меншин є обов'язковим складником мовної політики України. Важливим кроком державотворення має бути прийняття закону «Про національні меншини» (с. 100). Учений зауважує, що давно очікуваний закон повинен регламентувати найважливіші вектори державного управління у сфері забезпечення мовних прав різних етнокультурних спільнот в Україні та збалансувати позитивний розвиток мовної ситуації (с. 100).

Автор монографії звертає увагу на чотири важелі успішної мовної політики в європейських країнах: 1) урахування провідної ролі державної мови як чинника національної єдності; 2) захист і підтримка міноритарних мов; 3) двомовність із достатнім володінням державною мовою; 4) ефективні механізми дотримання мовних прав (с. 103), і з цим не можна не погодитися. Згадаймо, як маніпулятивне тлумачення «Європейської хартії регіональних або міноритарних мов» (так званий закон В. Колесніченка й С. Ківалова) свого часу зашкодило мовному будівництву в Україні, насамперед реалізації важливої функції української мови як державної — функції консолідації нації. Досліджуючи законодавчі документи та напрями мовної політики різних європейських країн, Б. Ажнюк переконливо доводить, що кожна країна захищає передусім державну мову й забезпечує громадянам умови для оволодіння цією мовою. Така мова розглядається «як етнокультурна матриця для великої спільноти людей, що об'єднані генетично, історично й соціально» (с. 105). Зазначимо, що статус державної мови (або мови, яка виконує відповідні функції) пов'язаний не лише з правами державотворчого етносу, а й з обов'язком усіх громадян, які проживають у країні.

Вивчення основних законодавчих джерел, що регламентують мовну політику європейських країн, демонструє наявність важливих кроків для забезпечення статусних функцій державної мови, яка виконує роль інтеграційного чинника громадянського суспільства (чеська — в Чехії, англійська — у Великій Британії, німецька — у Німеччині, шведська — у Швеції, угорська — в Угорщині тощо). Держави беруть на себе відповідальність за розвиток цієї мови, дбаючи одночасно про підтримку й інших мов, які функціонують у країні. Тобто збереження мовного розмаїття — також важливий вектор мовної політики й мовного планування. Ця ідея закріплена в багатьох законодавчих документах європейських країн.

Підтримуючи двомовність, закон забезпечує реалізацію прав та обов'язків громадян у володінні державною мовою (с. 111). Кожен державний службовець має володіти державною мовою, а у відповідних регіонах — і міноритарною. Обов'язок держави — створення сприятливих умов для розвитку різних мов, які функціонують у суспільстві. Отже, найголовніший висновок аналізу мовної політики європейських країн такий: «збереження мовного розмаїття при визначальній ролі державної мови як фактора національної єдності» (с. 116).

Часто, маніпулятивно розмірковуючи про «мовний демократизм» провідних країн світу, так звані захисники прав російськомовних громадян України посилаються на досвід Швейцарської Конфедерації, Бельгії тощо, достеменно не володіючи інформацією про мовну практику населення цих країн. Б. Ажнюк спростовує відповідні міфи про «ідеальну модель» кількомовного устрою цих держав, а також докладно спинається на висвітленні мовного життя Ірландії, Марокко, Фінляндії. Вивчаючи досвід інших країн, український соціум має зробити важливі висновки щодо стратегії мовного будівництва у власній державі та зрозуміти, чому і як українській мові доводиться «обстоювати свої права <...> насамперед на власній батьківщині» (с. 149).

Надважливу роль у становленні мовної особистості відіграє, як відомо, родина. Саме мова матері, мова родинного спілкування стає засобом успішної соціалізації дитини й має назву рідної. В іншомовному оточенні передусім мова сім'ї забезпечує «захисну ізоляцію» етномовної групи (с. 191) та збереження національної ідентичності. Морально-етичні, психологічні й педагогічні проблеми, з якими стикається дитина, що народилася в українській родині в іншомовному оточенні, докладно аналізуються автором у розділі «Мовна політика сім'ї: українці в англomовному соціумі». Свою причетність до нації, до народу людина експлікує саме через мову (рідну, материнську). У книжці аналізуються різні ситуації перемикання мовних кодів у діаспорі та найважливіші чинники збереження етнічної (української) мови. Цікаво, що цей аналіз здійснюється крізь призму реальних мовних особистостей шляхом інтерв'ювання. Створен-

ня відповідних умов для мовного розвитку етнічних українців в іншомовному середовищі завжди сприймається як усвідомлення свого права на збереження власної ідентичності. Проте тиск мови (мов) країни проживання дається взнаки. «Мова батьків дедалі більше набуває символічного значення як ідентифікаційна ознака» (с. 220), ось чому в умовах української діаспори мова історичної батьківщини асоціюється, як правило, зі старшим поколінням членів родини. Але збереження рідної мови представниками всіх поколінь українців розглядається як прояв пасіонарності, яка, безумовно, притаманна українській діаспорі.

Серед важливих соціолінгвістичних питань, які обговорюються в монографії, — питання деколонізації та глобалізації (у контексті власне мовних змін). Деколонізація передбачає збільшення кількості носіїв української мови, розширення сфери її функціонування, очищення мови від іншомовного впливу (с. 232). Глобалізація пов'язана з інформаційною відкритістю суспільства, а отже, передбачає багатомовність. Зростає кількість мовних контекстів, спостерігається їх урізноманітнення. «До українсько-російського діалогу, — зазначає автор, — все помітніше долучається англійський “голос”» (с. 234). У мовній практиці частотність перемикання кодів різко зростає (ЗМІ, реклама, усне мовлення, наукові тексти тощо). Так процеси деколонізації та глобалізації «запускають», стимулюють зміни в українській мові. Слід погодитися з Б. Ажнюком щодо позитивних і негативних впливів на українську мову, спричинених деколонізацією та глобалізацією. З одного боку, це оновлення словника, розширення сфер функціонування, зростання ресурсу мови, з другого, — велика кількість іншомовних запозичень, що «розхитують» мовні норми і знижують «поріг чутливості до їх порушень» (с. 243).

Одним з найновіших векторів філологічних досліджень нині вважають еколінгвістику (або лінгвоекологію). На теренах України дослідження екології мови мають свою специфіку, спричинену деформованою мовною ситуацією, адже етнічна мова українців фактично була «перетворена на допоміжний засіб комунікації», на державному рівні проводилася політика так званого зближення української та російської мов (від правопису й орфоєпії до синтаксису). До визначених постколоніальних чинників сьогодні додається фактично ще один — глобалізаційний. Саме тому мовна політика держави має враховувати визначені аспекти боротьби за екологію української мови та спиратися на точний діагноз мовної ситуації. Важливими, на наш погляд, є такі меседжі автора монографії: 1) хибною вважається теза, що половина (або більше ніж половина) населення є російськомовною; ця теза формулюється з урахуванням переважання російської мови в повсякденному публічному житті без урахування сфери приватного спілкування; 2) ситуація двомовності виникла не як результат спонтанних еволюційних процесів української нації, а як наслідок політичних процесів і геноциду, тобто значна частина двомовних громадян просто втратила мовно-етнічну спадщину і заслуговує «на порятунок втраченого» (с. 287). Окреслені меседжі визначають не лише вектори боротьби за екологію української мови, а й мовну політику держави. Збереження і розвиток української мови, розширення сфери її застосування й функціонування, повернення втраченого є запорукою утвердження національної ідентичності.

У книжці справедливо зазначається: «важливим завданням мовного законодавства є створення передумов для збалансованого і саморегульованого середовища, в якому між правами й потребами титульної етномовної спільноти, з одного боку, і правами й потребами регіональних етномовних спільнот, із другого боку, підтримувався б стійкий неконфліктний баланс» (с. 291).

Критерії оцінювання мовної політики — ще одна з важливих проблем, які обговорюються в рецензованій монографії. Автор пропонує повний перелік ознак (ідеологічних та операційних), що застосовуються в аналітичній оцінці системи заходів мовного планування й будівництва (наприклад, відповідність мовної політики правам і обов'язкам людини, відповідність національним інтересам, дотримання балансу індивідуальних і колективних мовних прав, піклу-

вання про мовне розмаїття та відповідність мовної політики засадам екології мови, стан мовного законодавства тощо). Усі питання, яких торкається мовознавець, аналізуються в контексті мовної ситуації в Україні, різні вектори мовного життя отримують його професійну кваліфікаційну оцінку. Вважаємо таку позицію єдино правильною, бо саме відсутність української наукової спільноти як суб'єкта мовної політики багато в чому спричиняло недосконалість мовного планування й регулювання в незалежній Україні. Адже роль наукової спільноти полягає, серед іншого, у конструюванні «колективної солідарної громадської думки» (с. 383), її вплив на формування національних цінностей та ідеалів, які народжуються у складних процесах державотворення як відповідь на мовну агресію й намагання знищити національну ідентичність українців, важко переоцінити. Особливо тоді, коли ця наукова спільнота не є політично заангажованою, а становить унікальний ресурс нації (с. 392). Отже, монографія Б. Ажнюка, відомого вченого, представника цієї наукової спільноти, є вагомим внеском у сучасну соціолінгвістику, яка сприяє розбудові української держави.

О. Снитко

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна
Електронна пошта: elenasnytko@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-5593-1334>

О. Snytko

Taras Shevchenko National University of Kyiv
Kyiv, Ukraine
E-mail: elenasnytko@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-5593-1334>

Azhniuk B.

LANGUAGE POLICY: UKRAINE AND WORLD

Kyiv : Vydavnychyi dim Dmytra Buraho, 2021. 420 p.

Дата надходження до редакції — 23.06.2021

Дата затвердження редакцією — 01.07.2021